INDISCHE MEUBELS UIT DEN COMPAGNIES TIJD

door V. I. VAN DE WALL

OVERGEDRUKT UIT „NEDERLANDSCH-INDIË, OUD EN NIEUW"
15e JAARGANG, AFL. 12

on. Bat. Gen.
XLV
598

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

55 5202

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

2

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Stoel van ebbenhout met diep snijwerk.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

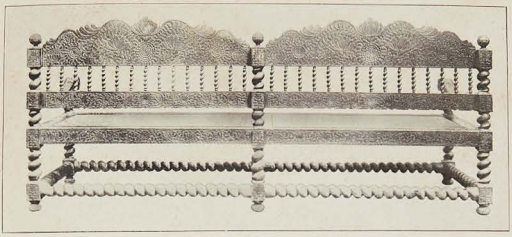

Rustbank van ijzerhout met oppervlakkig snijwerk.

INDISCHE MEUBELS UIT DEN COMPAGNIES TIJD

door V. I. VAN DE WALL

Voor de geschiedenis der nationale kunstvlijt in Nederland en Nederlandsch-Indië in den loop der tijden is de bestudeering van het Indische huisraad uit de dagen der Oost-Indische Compagnie noodzakelijk. Het is van belang te weten welken invloed de Oostersche sierkunst heeft uitgeoefend op het werk der oude Hollandsche meubelmakers en beeldsnijders hier te lande. Deze invloed, v.n.l. van de voor-Indische sierkunst met veel Spaansche en Portugeesche reminiscenties, is onmiskenbaar geweest op de uitingen van onze nationale kunstvlijt in de tropen. In de 17de eeuw en de eerste jaren der 18de eeuw deed deze invloed zich zelfs zoo krachtig gelden, dat het van ouds stugge stroeve Hollandsche meubel merkwaardige veranderingen onderging, zelfs zoodanig, dat de meeste Europeesche kunsthistorici op het einde der vorige eeuw als voor een raadsel stonden en er geen weg mede wisten. Doch niet alleen de kunsthistorische waarde, maar ook de cultureele waarde van de Indische meubels is groot, want er is maar weinig dat ons zooveel verhalen kan van het huiselijk leven van onze voorouders in Indië als juist dit huisraad. Dit heeft het Hollandsche binnenhuis in Indië gesierd en demonstreert de zeden en gewoonten der tropische Nederlanders in vroeger tijd, waarover het laatste woord nog niet gesproken is. Daarom moge hieronder een kort overzicht volgen van den aard en het wezen dezer meubels, stomme getuigen van dat gezag gedurende eeuwen, waarin zij het lief en leed der Compagnie hebben gedeeld en met haar vertrouwd waren zoowel in de moeilijke dagen van strijd als in de dagen van glorie, toen de Compagnie de koopmansboeken met den heerscherstaf verwisseld had. □

* * *

In de Indische meubelmakerij speelden de volgende houtsoorten een voorname rol n.l. ebbenhout, wortelhout, Amboinahout, ijzerhout, satijnhout, bloedhout, djattihout, nangkahout, sawoh

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

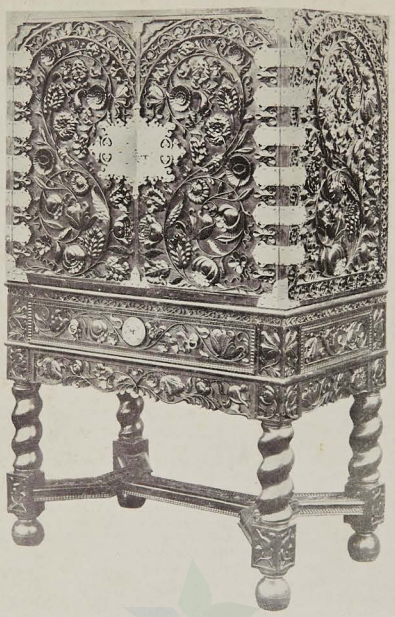

Kist van ebbenhout met koperbeslag, diep snijwerk.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ketjikhout en timohopèlèd. Dat waren de houtsoorten, die destijds gebruikt werden, niet alleen om hun glans en kleurschakeeringen, maar in de eerste plaats ook om hun sterkte en duurzaamheid, waardoor zij bestand waren tegen het verwoestend werk van witte mieren en houtwormen en het snijwerk, waarmede zij zoo kwistig werden gesierd, onaangetast bleef. Alle behielden hun oorspronkelijke kleur, hetzij gepolijst, hetzij gevernisd, alleen het djattihout placht te worden geverfd. □

† Onder de houtsoorten muntte uit het z.g. Amboinahout (Pterocarpus India), afkomstig uit de boschrijke Molukken, hetwelk de fraaiste kleuren en tinten vertoont, van licht rood (Ambon merah-matjan) tot donker geel (Ambon-koening), meestentijds gevlamd dan wel gestreept. Uit de knoestige vleugels van deze Pterocarpus-soorten werd verkregen het z.g. „wortelhout", dat voor tafelbladen werd gebezigd. Het was duurzaam en sterk, en zeer gezocht voor inlegwerk van luxe doozen. Het zoo geliefde ebbenhout (Maba Elliptica Forst) met zijn spreekwoordelijke zwarte kleur, werd in grooten getale op Mauritius, Ceylon, Coromandel en in de Molukken aangetroffen. Het was goed voor alles en nog wat, Rumphius althans klaagt in zijn Amboosch Kruidboek, dat er zelfs schotels en drinkbekers van gemaakt werden! Onze voorouders schenen er lustig op los te hakken, vooral toen dit hout in Europa hoe langer hoe meer werd gewaardeerd en met hooge prijzen betaald. Het gevolg daarvan was, dat het nu zeer zeldzaam is en alleen nog maar op Boeroe, Ceram en Ternate gevonden wordt. Ook de Minahasa levert nog een ebbenhoutsoort (Dyospyros Utilus K. et V.) en Java (Dyospyros pseudo Ebenum), beide echter bastaardsoorten. □

Was het ebbenhout duurzaam en sterk, het ijzerhout (Homalium Foetidum Benth) spande mede de kroon. Het was zeer moeilijk te bewerken, men moest er onder het zagen water op laten druipen, anders geraakte het in brand en kon de zaag er niet doorheen. Zeer in trek was verder nog het satijnhout (Swietenia Chloroxylon), welke welriekende houtsoort uit Ceylon en Voor-Indië kwam. Het had een satijnachtige glans van geel-groene kleur, die door goed onderhoud gestadig vermeerderde. Het heette ook wel geel sandelhout, omdat het een briljant goudgele kleur krijgt, als het gepolijst wordt. Satijnhouten meubelen werden ingevoerd uit Ceylon, Colombo en Coromandel. Satijnhout was een van de vele z.g. „gekleurde houtsoorten", die de schrijnwerkers zoo gaarne bezigden voor inlegwerk, intarsia en marquetterie, waardoor sommige meubelstukken uit dien tijd een legkaart van fraaie kleuren vertoonen. □

Het vleeschhout (Schoutenia Ovata Korth) heeft vleeschkleurig kernhout en is een van de kostbaarste Javaansche houtsoorten (walikoekoen). Het werd wel eens naar Holland uitgevoerd, waar het om zijn roode kleur door de timmerlui „Oost-Indisch paardenvleesch-hout" genoemd werd. □

Het bloedhout (Eucalyptus) of Kaliatur-hout komt in onzen Archipel voor en wel op Celebes en in de Molukken, maar leende zich niet voor kabinetwerk, wegens de buitengewone hardheid. Vreemd genoeg vond het djatti-hout (Tectona Grandis L. F.) toen niet die waardeering van onzen tijd, wij schatten het zelfs om zijn uitstekende eigenschappen hooger dan het Engelsche teakhout. □

Voor kleinere huishoudelijke voorwerpen werden ten slotte nog gebezigd het gele kernhout van den nangka-boom (Artocarpus Integrifolia) en een varieteit van den sawoh-vruchtboom, het „sawoh-kitjikhout" (Mimusops Kauli L.). Dit laatste was bijzonder hooggeschat voor het draaien van kleine voorwerpen en zeldzaam, doordat de Inlanders de boomen vanwege de

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Kist van ijzerhout met laden en koperbeslag op onderstel, half diep snijwerk.

smakelijke vruchten ongaarne kappen. Rumphius noemde deze houtsoort „Makassaarsch ijzerhout". Voor fijn schrijnwerk werd dikwijls gebruikt het zwart gevlekte of gevlamde gedeelte van timohopélëd (Kleinhovia Hospita), een sierboom met fraaie bloempluimen, die op Java, Amboina en Ceylon voorkomt, waarmede wij de rij van belangrijke houtsoorten der Compagnies meubelen besluiten. □

* * *

In het begin der negentiende eeuw vestigde Mevrouw M. Serrurier—Ten Kate de aandacht van liefhebbers in antiquiteiten op deze kostelijke overblijfselen van sierkunst, die tot dusver niets anders hadden weten te verzamelen dan oud porcelein en aardewerk. In het algemeen verdeelde zij, naar hare bevindingen op dat gebied, de bewerking van de eminente voortbrengselen van Compagnies nijverheid in drie soorten: een verdeeling, die dus op persoonlijke visie, niet op historische gegevens berustte. De eerste wijze van bewerking was zeer fraai en behoorde

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

tot de meest geliefde, was niet veel meer dan een diepe inkerving van fijne sierlijke lijnen, aangebracht op arm- en rugleuningen van stoelen en banken, dikwijls aan de voor- en aan de achterzijde. De pooten waren gedraaid in keurige regelmatige windingen, zooals een hedendaagsche meubelmaker het niet meer na kan doen. De ragfijne teekening van deze soort meubels, uit de duurzaamste houtsoorten vervaardigd, zooals ebbenhout en ijzerhout, maakt een fluweeligen zacht-glanzenden indruk en heeft veel overeenkomst met een patroon van oude kant. Gebladerde ranken met bloemen en knoppen, die tot middelpunt hebben een ontloken lotusbloem, zijn een van de meest voorkomende motieven. Minder algemeen was het olifant-vischkopmotief of makara, dat slechts zelden in het ornament prijkte. Deze versiering, meer of minder en relief bewerkt, herinnert machtig veel aan Voor-Indische sierkunst. De Compagnie had immers vele factorijen in Voor-Indië langs de kusten van Malabar en Coromandel waar alle sierkunst, uitsluitend handwerk, een hooge trap van volmaaktheid had bereikt. □

De tweede soort geeft vrij diep snijwerk te zien, dat in zuiverheid van lijn en kunstig lofwerk zeker wel kan wedijveren met de eerste. Het enkele, tweevoudige en drievoudige lotus-motief, is hier ook niet zeldzaam, maar het ornament schenkt toch niet die bekoring aan het meubel, welke de eerste soort zoo eigen is. De motieven en ornamenten zijn in laag relief gehouden, zoodat zij zich slechts weinig uit den achtergrond verheffen. Ook deze wijze van bewerking werd toegepast op eerste kwaliteit hout, zoodat meubelen met oppervlakkig en halfdiep snijwerk wel tot de beste behooren. □

De derde soort is wel de minste uit een oogpunt van artistiek schoon. De grove uitvoering — breed en diep snijwerk — en vooral de drukke motieven, welke op een eigenaardige wijze deze bewerking kenmerken, vallen niet onverdeeld te roemen. De motieven, en haut relief bewerkt, springen als het ware direct uit den achtergrond te voorschijn. Het voorname rustige der beide voorgaande ornamentaties is geheel verdwenen. Weliswaar is de versiering daardoor meer decoratief en lijkt weelderiger, maar men bedenke, dat het handwerk hierbij ook veel gemakkelijker was. Deze bewerking wordt bij voorkeur toegepast op djattihout, om welke reden djattihouten meubels dan ook tot de minste behooren. Zelfs de windingen der pooten zijn grof en al zijn deze meubels dikwijls „à double face" gebeeldhouwd, het snijwerk vertoont toch niet de voorname distinctie der beide eerste soorten. □

Over het algemeen genomen onderscheiden zich deze meubels in het bijzonder door rechte modellen en stijlvolle, rijke bewerking. De abondante decoratie van bloemen en vruchten met het rankenornament verraden dikwijls zoowel Westersche als Oostersche invloeden, al naar mate de Indische of Europeesche flora den meubelmaker heeft geïnspireerd tot zijn moeitevollen en kunstzinnigen arbeid. De meubelmakers van ouds waren de Chineezen, die nijvere klasse van handwerklieden, welke zich reeds bij den aanvang onzer nederzettingen in Indië was komen vestigen. In 1660 wordt reeds gesproken van Chineesche handwerklieden, die zeer bedreven waren in het vervaardigen van huisraad. Hun kracht ligt in het copieeren van reeds bestaande modellen. Men mag wel eens onaangenaam verrast zijn over een of ander lijn in een Europeesch meubelstuk, welke er niet thuis behoort, maar in het algemeen verstaan zij uitnemend de kunst van nabootsen. De modellen waren hoofdzakelijk meubels, welke uit Holland waren aangevoerd. De eer van oorspronkelijken arbeid dient echter gegeven te worden aan de Hollandsche werklieden, die grooten invloed op de Compagnies meubelindustrie hebben uitgeoefend. Alles wat het oog streelt en bekoort door zuiverheid van lijn en schoonheid van motief is hun arbeid,

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

welke dikwijls de meesterhand verraadt. Voeg daarbij nog de buitengewone hardheid van het materiaal en de onvolmaakte werktuigen, dan is het oordeel niet overdreven, dat de fraaiste en meest bewerkelijke meubelstukken door de Hollanders zijn vervaardigd. Heden ten dage verraadt dikwijls het snijwerk de hand van den beeldsnijder en het valt niet moeilijk te raden wat voor een landsman hij was. De zuivere rondingen, krullen en symmetrische figuren, de onberispelijke wedergave van kronen, wapens, monogrammen en andere heraldieke emblemen duiden op het werk van Europeesche vaklieden uit het Ambachtskwartier; verwrongen Westersche motieven maar ook wel fraaie gestyleerde ornamenten van Indische sierkunst verraden onmiddellijk het Oostersch cachet, de hand van den Chineeschen of inheemschen werkman, die weliswaar arbeidde onder kundige Europeesche leiding, maar toch zelden slaagde wat betreft de nabootsing der Westersche sierkunst. Zoo heb ik dikwijls Compagnies meubilair gezien versierd met staande leeuwen, welke veel overeenkomst vertoonden met buitelende zebra's; kronen die zeer veel geleken op mutsen of punthoeden, wapenschilden op schietschijven en dergelijke, terwijl ook sierlijke ranken, knoppen en stengels in menig decoratie onvast gesneden zijn en het afleggen bij dezelfde bewerking door Europeesche vaklieden. □

In de 17de eeuw waren deze oud-Indische meubelen, waarvan de modellen uit Europa waren ingevoerd en hier nagebootst, van een eigenaardig half Oostersch half Westersch cachet en in de Compagnies maatschappij zeer geliefd. In de 18de eeuw bestond het meerendeel van het huisraad uit Lodewijk Vijftien- en Lodewijk Zestien-meubelen, Willem- en Maria- en Koningin Anna-huisraad, scheppingen van Chippendale, Hepplewhite en Sheraton, Fransche en Engelsche stijlen, waaraan toen de voorkeur werd gegeven. Rechte, vierkante zittingen, getordeerde en gedraaide stijlen van stoel en armleuningen, kruis- en bolpooten hadden toen afgedaan evenals kostelijk snijwerk. Inlegwerk, lijstwerk van verschillende houtsoorten in verrassende combinaties, ronde arm- en hooge rugleuningen beschilderd in de heerschende mode-kleuren traden voor al wat stijf en strak was in de plaats, zooals de degelijke kloeke zeden van Coen en zijn trawanten in de plaats waren getreden van de wufte maniertjes van het ancien régime. In kabinetten, latafels — een soort van kommode met gebogen front — bureautjes, dunne sierlijke gebogen pootjes en elegante stoeltjes met krullen en schelpvormen muntte dit huisraad van Europeesch model uit, dat alleen Indisch was door het materiaal. □

* * *

De bakermat van deze kunstgewrochten was het alverslindende Ambachtskwartier, de werkplaats van 's Compagnies handwerkstimmerlieden, die zich bijzonder op de meubelindustrie hadden toegelegd. De Compagnie had immers eigen scheepstimmerwerven, glasblazerijen, gieterijen en dus ook haar eigen ambachtslieden. Ofschoon veel inheemsch werkvolk werd gebruikt, zoo namen de Hollandsche vaklui toch een vooraanstaande plaats in en gaven een uitstekend voorbeeld aan de talrijke slaven, die ter opleiding in het Ambachtskwartier of op de Werf geplaatst waren. Als hun dienstverband echter om was en zij geen lust meer hadden langer de Compagnie te dienen, gebeurde het vaak, dat zoo'n meubelmaker een eigen zaakje begon, dat meer opbracht. Of hij trad als particulier werkman in dienst van een of ander groot heer zooals een Gouverneur-Generaal, een Directeur-Generaal of een Raad van Indië, die hem een goed bezoldigd bestaan verschafte. Hij kreeg dan een eigen werkplaats, eigen werktuigen en eigen slaven en volop werk. Wat deze slaven betreft, de beste waren natuurlijk ook van het Ambachtskwartier afkomstig, overgenomen van de Compagnie, zooals het heette, of werden

PERPUSTAKAAN NASIONAL

in de gelegenheid gesteld zich vrij te koopen, om naar al de grillige phantasieën van hun nieuwe meesters de weelderigste meubelen te vervaardigen.

Er werd duchtig geknoeid en groot was dan ook het geweeklaag over het schandelijk misbruik, dat er van particuliere zijde gemaakt werd van de Compagnies meubelwerkplaatsen. Bekwame Hollandsche kabinetmakers werden met allerlei schoone beloften weggelokt, knappe slavenarbeiders voor veel geld overgenomen. Het slot was, dat er alleen middelmatige handwerkslieden in het kwartier overbleven, omdat alles wat bekwaam en bedreven was zich in particulieren dienst bevond.

Op het einde der achttiende eeuw begon het Ambachtskwartier dan ook te kwijnen door de slechte tijden, voornamelijk ook door het voortdurend gemis aan bekwame arbeiders, die men het steeds afhandig wist te maken. Met de algeheele verdwijning van deze ateliers, waar eens de schoonste werkstukken het licht zagen, hield ook de zelfstandigheid van de Compagnies meubelindustrie in Indië voor altijd op, want daarna begon op groote schaal de invoer uit Europa.

Stoeltje met een soort Makara-motief in de rugleuning.

Geheele inrichtingen werden toen besteld, zoozeer werd het gemis aan behoorlijk huisraad gevoeld. De eens zoo geliefde en bewonderde meubelen uit den tijd der Compagnie geraakten met haar val uit de mode en werden voor een spotprijsje van de hand gedaan, zoodat zij binnen het bereik van Inlandsche koopkrachten kwamen en in de kampongs een donkeren tijd tegemoet gingen. Daar stierven zij een langzamen dood in vochtige, vuile omgeving, deze pronkstukken van oude deftige interieurs, welke zoo'n hoogen dunk geven van de meubelmakerstechniek uit vroeger dagen.

Er is niets voor ons bewaard gebleven, waaruit zoozeer de kunstzinnigheid van onze voorouders in Indië blijkt, als deze pronkstukken van beeld- en snijwerk.

* * *

Door aandachtige beschouwing dezer meubelen in musea of in particuliere collecties en bestudeering van hun historisch verleden, voor zoover dit althans mogelijk is, zal slechts een geoefend oog hun afkomst kunnen bespeuren. Men bedenke dan vooral, dat Hollanders, Chineezen en slavenarbeiders van verschillenden landaard ieder de stempel hunner nationaliteit op het werk hunner nijvere handen hebben gedrukt, die echter slechts aan kleine détails is te zien. Invoer uit Holland is niet uitgesloten, doch blijft zeldzaam en deze meubels zijn aan de Europeesche

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

houtsoorten te herkennen; invoer uit Voor- of Achter-Indië verraadt zich door bijzondere bewerking. □

Voor alles is echter noodig kennis van het Hollandsche huisraad uit de zeventiende en achttiende eeuw, want slechts met deze kennis is het mogelijk een Compagnies meubelstuk te identificeeren. Hiermede wordt bedoeld het Indische meubel uit de zeventiende en uit het begin van de eerste helft der achttiende eeuw, dat een eigen karakter bezit: Hollandsche stijl met toepassing van Oostersche versieringskunst. Staat men in het eerste oogenblik vreemd tegenover een dergelijk meubel en vergelijkt men dit met het Hollandsche meubel uit het zelfde tijdperk, dan blijkt, dat de vorm van het eerste sterk herinnert aan het laatste. □

Men kan zelfs een stap verder gaan en in zekeren zin spreken van een Compagnies stijl, omdat de Indische meubelen, welke in hoofdzaak door de ambachtskwartieren der voornaamste nederzettingen werden voortgebracht, zich van de Hollandsche onderscheiden door materiaal en ornament, die als het ware het wezen der Compagnie in het Oosten symboliseerden. □

Komt aan Mevrouw M. Serrurier—Ten Kate de eer toe het eerst de aandacht van verzamelaars te hebben gevestigd op de buitengewone schoonheid dezer meubelen, aan Dr. W. J. Oosterhoff te Haarlem de groote verdienste het eerst een studie over hun oorsprong, bewerking en materiaal, waaraan tot dusver niemand zich gewaagd had, in het licht te hebben gegeven. Een belangwekkend artikel van zijn hand in „Elseviers Maandschrift", nummer tien, verscheen in 1898, acht jaren voor Mevrouw Serrurier aan hare beschrijving van de Compagnies Kamer in het Museum te Weltevreden de laatste hand legde. Hij was in het bezit van een zeer fraaie collectie, verzameld door zijn kunstzinnige echtgenoote, welke indertijd te Amsterdam, Parijs en Londen was tentoongesteld en waarvan niemand minder dan F. W. van Eeden, Directeur der Museums op het Paviljoen te Haarlem later schreef: „Door deze hoogst zeldzaam en prachtige voorwerpen is een periode vertegenwoordigd, waarin de oorsprong van de Nederlandsche Kunst der 16de en 17de eeuw innig samenhangt met die van Indië, Portugal en Groot Britannië. Het is een verzameling Nederland en zijn Groote Eeuw waardig en zonder twijfel zal zij het onderwerp blijven van ernstige studie, zoowel voor onze artisten als voor onze kunsthistorie". Een ijverig verzamelaarster in die dagen te Batavia was ook Mevrouw C. Beets geb. Jkv. Van de Poll, die evenals Mevrouw Oosterhoff dikwijls met veel inspanning en ongelooflijke moeite dit meubilair uit kampongs en slopjes haalde en voor dieper verval behoedde. Beide verhandelingen zijn de leidraad geworden van vele verzamelaars, die hun hart nog meer konden ophalen aan het Gedenkboek Oud-Batavia van Dr. F. de Haan van het Bataviaasch Genootschap in 1923, waarin door onze grooten Indischen historicus vele bijzonderheden gewijd zijn aan deze meubelen, welke voor het meerendeel zijn ontleend aan oude notarispapieren, nadat in 1919 op de Historische Tentoonstelling ter gelegenheid van Batavia's 300-jarig bestaan in het Museum te Weltevreden zeer fraaie stukken Compagnies meubilair waren te zien geweest. □

Tenslotte willen wij dit overzicht niet eindigen zonder melding te maken van het verblijdend verschijnsel, dat men in onzen tijd zooveel geld en moeite over heeft voor den aankoop, het schoonmaken en het onderhoud van deze historische gedenkstukken. De algemeene waardeering kwam wel laat, maar gelukkig nog niet te laat. □

Eigenaardig is, dat de Britten zich steeds bijzonder hebben geinteresseerd voor dit Indische meubilair. Zoo schreef in 1903 een Engelsche dame, Mrs. Trotter, een interessant boek „Old Cape Colony", waar zij opmerkt, dat „the genius of Holland is always that of detail and the

PERPUSTAKAAN NASIONAL

Dutchman was, per excellence, the Cabinetmaker of Europa". In de „Architectural Review" van Januari 1904 schreef zij verder nog een lezenswaardige studie over „The origin of the Cape gable", waarin zij de boven-omtrek van de Hollandsche kast met zijn typisch uitgesproken vorm vergelijkt met de oude Kaapsche gevels. Een ander, Mr. J. P. Lewis, ex-Ceylon Civil Service, schreef in het Kerstnummer van de „Times of Ceylon" aan de hand van vele zeldzame foto's. Reeds lang prijkte het Indische meubel in de verblijven van Engeland's adel en in onze dagen na een tijdperk van miskenning — hetgeen ons wel het meeste verheugt — ook in de gaanderijen onzer Indische woningen, waar het thuis behoort. □

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ZAENUDIN

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

